

Християнські мотиви в українському весіллі

Матеріали українського весілля складають чи не найбільший за кількістю та якістю науковий обрядовий фонд, зібраний і опрацьований вітчизняними та зарубіжними дослідниками. До того ж, українські звичаї й обряди і зараз багато в чому живі, супроводять шлюбні урочистості сучасних українців. Автору пропонуваної розвідки довелося не лише з вдячністю вчитуватися у рядки досліджень минулих століть і останніх років ХХ ст., а й користуватися зробленим власноруч у 90-х роках ХХ ст. описом весілля в с. Вербівка Городищенського району Черкащини, коли вдалося зафіксувати 127 обрядових пісень. Серед пісенних варіантів використано також записи фольклористів-початківців з числа студентства Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. За щирої уваги і допомоги сучасних українських священнослужителів з деяких сіл та міст центральних областей України здійснювалася робота з виявлення необхідних паралелей щодо дохристиянських та християнських звичаїв, порівнянь народних і християнських традицій, особливостей поетики сакральних текстів мирського і церковного характеру.

У пошуках витоків ряду весільних звичаїв та обрядів довелося постійно звертатися до Книги книг – Біблії. В українській науці вже стало традицією розпочинати висліди про весілля зі звертання до літописних матеріалів. Не порушуючи традицію, ще раз нагадаємо відомі всім тексти Початкового Літопису у викладі проф. Хв. Вовка про древлян, які "живяху зверинским образом... и браченъя у нихъ не быша, но умыкаху у воды дѣвица"; радимичі, вятичі та сіверяне "живяху в лѣсѣ яко же всякій звѣрь... и срамословіе и нихъ передъ отци и передъ снохами и бѣраци не бываху въ нихъ но игрища межю селы. И схожахуся на игрища, на плясання и на вся бѣсовскыя пѣсни и ту умыкаху жены собѣ с нею же кто свѣщаващеся"... Тільки одні поляне "обычай имяху тихъ и кротокъ и стыдѣне къ снохамъ своимъ... и брачныя обычаи имѣяху: не хожаше женихъ по нѣвесту, но привожаху вечерю, а завтра приношаху что на ней вдадуче".

Цими літописними рядками дослідники весілля ілюструють думки переважно про те, що східні слов'яни різнилися племенами, відповідно й звичаями, в тому числі й весільними; що по-різному звершувалися шлюби, зокрема існував звичай "умикання" – силою чи за взаємною згодою; що подекуди відбувалося це на "игрищах", в яких часто вбачають купальські свята з їхніми невпорядкованими зносинами; що в літописні часи серед слов'ян панувало язичництво, а шлюб, за Хв. Вовком, був "екзогамічний" – за справжню дружину, яка належала персонально своєму чоловікові, вважали тільки жінку з чужого племені, умикнену за згодою, куплену тощо. Додамо ще й зрозумілу всім, але не висловлену вголос, особливо в часи атеїзму ХХ ст., думку про те, що літописець-християнин тому й симпатизував полянам, що їхній "обычай тихъ и кротокъ" засвідчував прийняття ними вже тоді основ шлюбу християнського. Все ж ще від 1280 року маємо літописне повідомлення про те, що вінчання не буває "...на простихъ людех...но боярѣ токмо и кнѣзи венчаютьсяА". І хоча дехто з науковців і зараз акцентує увагу на думці лише про традиційні церковні заборони в Україні-Руси дохристиянських обрядів, але методами сили й примусу наша церква не досягла б успіхів, зокрема і в усталенні церковних обрядів. Для цього не знищували, а використовували звичаї великих полянських родів. "Найбільше праці вимагала Християнізація родини", – пише митрополит Іларіон. "Християнство вимагало зовсім іншого життя, життя морального й чесного, з основою взаємопошани й любови. Звичайно, ця праця легко не йшла. Але держава це зрозуміла. І віддала догляд над родиною виключно в руки нової церкви".³

Понад тисячу років минуло з часу, коли на нашій землі почало утверджуватися християнство. Відтоді спостерігаються його сліди і в шлюбних обрядах. Відтворені у весільній поезії, обрядових діях, вони потребують до себе пильної уваги як складова культури нашого етносу. На думку відомого етнологів Мірчі Еліаде, важливим є те, що коли навіть всього лиш одна людина з усього села знає ритуал, вчення і містику християнства, за умови, що вся паства примітивна в цьому відношенні і практикує елементарний культ, начинений марновірством, значення

має саме те, що ця єдина людина найбільш повно зберегла хоч і не першопочатковий досвід християнства, то принаймні його основні елементи⁴. При розгляді ж питання впливу християнства на етнічну обрядову культуру маємо досвід не окремої, "єдиної в селі людини", а цілого народу.

Як засвідчує Етимологічний словник української мови⁵, слово "весілля" у значенні "шлюб" з'явилося у нашій мові лише з другої половини XV ст. Не знаходимо серед словникового запасу староруської мови й узвичаєного нині слова "одруження". Натомість наші далекі попередники користувалися термінами, а отже й поняттями, похідними від "вести", "водити", "приводити". Саме від того пішло побутове – "бути звідницею" – свахою, "заводієм" – дружкою, і навіть творити "заводи" – весільні голосіння⁶. Недалеким від цього є й жінка – "розведениця", чоловік – "розвідняк" і сумновідомі нинішні "розводи".

Давнє слово "брак" походить від дієслова "брати", в тому числі й дівчину з іншого роду "брати заміж", а їй, отже, "йти заміж" – за мужа, за чоловіка. За дівчину потрібно було "борті" – боротися, а їй нести протягом життя, і часто нелегко, це своє "б'рємя" – ношу, вагу, від цього й слово "вагітна", "беременна". Від 1425 року є свідчення про те, що урочиста дія, розпочата сватами – свадьба, (нинішнє народне – свальба, свайба) і обряд вінчання співіснували вже тоді: "И створи свадьбоу Игорь сынови своему, и венча его..."⁷.

Вже під час першого шлюбного обрядодійства – "сватання" або "засилання старостів" виявляється поєднання своїх місцевих традицій з біблійними настановами про шлюб, – так вважає отець Георгій, священник церкви Кирила і Мефодія м. Черкаси. Широкого розповсюдження серед сучасників набув пов'язаний з чудесами біблійний опис весілля у Кані Галилейській, де Ісус Христос перетворює воду на вино (Іоан.2: 7–10)⁸. Тобто розпочинають подальшу ходу численних українських шлюбних обрядів люди, які нагадують праукраїнських і біблійних старійшин. Відомо, що для того, аби бути справжнім старійшиною, треба було вести бездоганний спосіб життя, мати добре ім'я навіть серед поган, дар учительства, добре вести власне господарство і, головне, бути чоловіком однієї дружини.

Українське сватання традиційно розпочинається "мисливською формулою": "У вас є куниця – прекрасна дівця, ви її віддасте, чи хай ще підросте?". Поряд з куницею у варіантах таких текстів вживається й "телиця". При цьому не можна не згадати про те, що телиця, руда ялівка, згадується у біблійній Книзі Числа (19:1–13) як жертвна тварина. Коли батьки та дівчина давали згоду на шлюб, то старостам "подавали рушники", а на знак незгоди вони "отримували гарбуза". Щодо генези останнього звичаю, то можна згадати невеликий прозовий твір філософського змісту, написаний у античні часи видатним римлянином Луцієм Аннеєм Сенекою, який називається "Обгарбузєння". Це така собі їдка сатира, написана у зв'язку зі смертю імператора Клавдія, якого, згідно з Сенекою, замість апофеозу, тобто приєднання до сонму безсмертних богів, чекало перетворення на гарбуза. А гарбуз у римлян був символом дурості⁹. Коли згадати про впливи римської культури на українську, хоча б у плані використання традицій календарного циклу (календ–коляд, розалій–русалій тощо), то таке припущення про походження весільного "гарбузоподання" на думку автора здається цілком вірогідним.

Обряд заручин, "...рекше обручениумь, сирѣчь, заручениум...совкуплАющеиС законѣнї..." , відомий в Україні вже з XIV ст.¹⁰. Використання для обряду одразу кількох назв можна пояснити різними підходами до нього. З одного боку, "обручення" – від слова "обручі" – персні, обручки, що їх священники освячували перед тим, як молоді обмінювалися ними, з іншого – заручини – від слова "рука", бо в обряд входив акт поєднання рук наречених за допомогою рушників, хусток чи хліба. Про те, як цей обряд відбувався вдома у молодії ще на початку XIX ст. (1805 р.) пише І. Червїнський: "...Накривають скатертиною стіл, на нього кладуть буханець хліба, молодий втикає в нього чотири крейцери (мідяки), а мати той хліб накриває хусткою, потім парубок, дівчина, їх батьки і всі присутні родичі, гості, кладуть зверху руку на руку, ксьондз (піп) зв'язує єпітрахіллю складені руки, читає молитву, і так закінчується обряд заручин"¹¹.

В обряді заручин відтворено первісні загальнолюдські звичаї, котрі є втіленням образних уявлень про власність. Відомо, що відповідно ще до римських законів, шлюб у Римі встановлювався як купівля – манципація (від лат. manus – рука). Такий символічний обряд відтворювався у ритуалі накладання руки молодого на тіло молодої, без чого шлюб вважався

З численних описів українського весілля відомо, що наступний передвесільний звичай – бгання короваю, зокрема за В. К. Борисенко, відбувається найчастіше у п'ятницю, "за кілька днів перед вінчанням". Вже при вході до хати коровайниці співають обрядову пісню–вітання, яка з невеликими варіаціями текстів повторюється протягом усіх інших весільних обрядів, пов'язаних з ритуалами входу до хати молодої чи молодого:

*На добридень тому,
А хто в цьому дому,
Старому й молодому,
Богові Святому.*

Зап. Бондар Л. від Бондар М. П., 1940 р.н., 29 липня 1994 р. в с. Босівка Лисянського району Черкащини.

Одним з найбільш шанованих обрядово–побутових предметів коровайницьких пісень та обрядів була діжа. Робили її з "чистого" дерева – соснини. Ставлення до діжі як до сакральної речі породило численні весільні звичаї, зокрема посад молодої на діжу – "щоб вміла пекти хліб". Діжа згадується ще в Старому Заповіті. У книзі "Вихід" її ушляблюють як символ роду, найціннішу річ: "...Поніс той народ тісто своє, поки воно вкисло, діжі свої, зав'язані в їхні одежі, на плечах своїх" (Вихід. 12: 34).

Більшість коровайницьких пісень сповнена християнських мотивів і образів. Це помітив у свій час ще Хв. Вовк: "Вимішуючи тісто, співають пісень, закликаючи в них Бога та Богородицю допомогти їм у їхній праці... На той час, як місять тісто для короваю, свята Трійця по церкві ходить, тримаючи за рученьку Спаса; сам Бог коровай місить, Пречиста світить, янголи воду носять"¹³. Варіанти цієї пісні й зараз можна зустріти по всій Україні.

Хліб – слово індоєвропейського походження; вважається, що назва походить від нім. heaiss. Починаючи від М. Сумцова (Хлеб в обрядах и песнях. Харьков, 1885), майже кожен український етнограф дописує свої рядки у гімн слави хлібу. Тут лише доповнимо їх посиланнями на Святе Письмо. Про хліб як Божий дар і водночас як дар Богу читаємо у Книзі Левіт (2:1–14) таке: "А коли хто принесе жертву, жертву хлібну для Господа, то нехай пшенична мукa буде жертва його, а він полле на неї оливи, і дасть до неї ладану... І кожну жертву, хлібну жертву посолиш сіллю. І хлібної жертви твоєї не позбавиш солі заповіді Бога твого..." Отже, в Біблії йдеться не лише про матеріальну, а й духовну цінність хліба–соли.

Як безкровна жертва Богові, хліб зайняв своє почесне місце поряд з сіллю, ладаном та маслом оливи – єлеєм. На шлюбних обрядах українців міг позначитися церемоніал хлібного жертвоприношення, й донині виконуваний християнськими священиками в українських церквах. Це стосується весільної церемонії привселюдного розрізання дружком короваю, коли кожен учасник святкування отримує від нього шматок обрядового хліба. Так і під час Проскомидії (від грецьк. proskomide – приношення) священик викрає частки з проскур (з грецьк. дослівно – дарунок), укладає їх у три ряди по три, згори вниз, при цьому кажучи, на честь якого святого приноситься дарунок–жертва. "Хлібом ангелів" називає С. С. Аверинцев обрядовий хліб святої Євхаристії – Причастя¹⁴. Обряд споживання цієї Божественної Поживи звеличений у найкращих молитвах, творених найвидатнішими українськими християнськими навчателями, зокрема Іваном Златоустом, Іваном Дамаскіним та ін.

Гільце. Про те, що обряд цей був такий же важливий, як і коровайницький, нагадує вже відома форма пісні–благословення, якого, розпочинаючи ритуал, тричі просять дівчата у Бога та отця–матері. Гільцеві звичаї давні, відтворюють ще дохристиянське культове ставлення людей до дерева. Але такими ж давніми є уявлення про рай, незвичайне місце, сповнене зелені, тепла й спокою, сакральне місце найвищої втіхи, де, за християнськими уявленнями, людина завжди перебуває з Богом. Етимологія слова "рай" не зовсім зрозуміла навіть такому видатному вченому, як С. Аверинцев, який пов'язує його з авест. Rau – багатство, щастя, чи з давньо–інд. Rauis – дар, володіння. У всіх західноєвропейських мовах, пише він, вживається поняття про рай–парадиз (від лат. – paradisus – парк, сад)¹⁵. Весільний рай–сад, про який нагадує гілка–гільце, образ, що передає побажання молодим ще при житті отримати найвищу втіху. Як зауважили українські дослідники, образність, пов'язану з садом, в текстах української культури можна зустріти від "Саду Божественних Пісень" Г. Сковороди й шев-

ченківського "Садка вишневого коло хати" аж до довженківських фільмів "Земля "та" Мічурін" (початкова назва останнього фільму – "Земля в цвіті"). "Садівнича" символіка, пише О. Гриценко, засвідчує не лише землеробське коріння української культури, а й підносить образ Саду до рівня "символа священного порядку речей", включається українцями до числа трьох головних християнських організуючих метафор світу, перетвореного людською працею й прагненням, а саме: міста (або ж "Града Господня"), саду (або ж "Вертограда Господня") та овечої отари, що її Пастирем є Христос¹⁶. У Біблії виноградна лоза, галузка–гілка, символізує Церкву Божу.

Дівчаче-вечір як лірико-драматичний компонент українського весілля й зараз представлений широким обсягом пісень, що відтворюють переживання молоді напередодні вінчання. Основний мотив тут – ушанування вінка. Про його давнє шлюбне значення йдеться у давній поемі "Пісня над піснями (3: 11):

Підійть і побачте, о дочки сіонські,

Царя Соломона в вінку.

Що ним мати його увінчала.

Його в день весілля його

Та в день радості

Серця його!

Як і цар Соломон, українські парубки ще напередодні весілля також увінчувалися вінками, які вони одягали поверх "баранкових" козацьких шапок. Під час вінчання у храмі над головами молодих тримають вінки, зроблені з металу, – корони, а латинське слово "корона" означає вінок. Взагалі ж, коли звернутися до біблійних матеріалів, то можна зробити висновок про те, що весільний вінок був своєрідними символічним величанням молодого. (Пор.: "А коли Архипастир з'явиться, то одержите ви невід'яного вінка слави"(1 Петр. 5: 4)).

Кожному, хто й зараз буває на українських весіллях, впадає у вічі те, що протягом усього циклу виконання обрядових дій і пісень головні обрядові особи, з приводу яких і затіяне свято, на перший погляд поводяться чи не найпасивніше з усіх учасників сакрального дійства. Не можна сказати, що вони не реагують на хід обрядів, але під час свята молодий, молода та їхні батьки мовчать. Всі їхні складні почуття й переживання словесно й пісенно озвучуються іншими учасниками цієї великої мистецької драми або передаються хорами дружок (з боку молоді) та свашок чи світилок (з боку молодого). Час від часу свої пісенні коментарі щодо дійства від імені молодих виконують також коровайниці та свахи. Мовчання молодих – форма ритуальної поведінки, що засвідчує їхню обрядову винятковість, оберігальний засіб, релікт давніх вірувань, в основі яких – своєрідний пошук захисту від сил зла, криївка, з якої молоді не мають права вийти, щоб не повідомити злу про своє існування. Це ніби відгомін давніх традицій звершення важливих подій поночі, без світла сонця, без звуку, ніби проголошення факту неіснування. Це і втеча від можливої небажаної реальності, як під час народження чи похорону. Уникаючи мови, молоді в такий спосіб підкреслюють виключність свого стану, відмову від звичних буденних норм поведінки. Обрядове утримання від мови ніби допомагає молодій парі встановлювати зв'язок з "іншим" світом, як, приміром, при лікуванні заговляннями або на похоронах. Подібні ситуації спостерігаємо у весняних обрядах "водіння Куста", "водіння Тополи", коли дівчата, прибрані у зелене віття, здійснюють обрядові дії внесення в житло ритуальної рослинності. Граючи обрядові ролі "кущів" і "тополь", вони мовчать, як мовчить сама природа, як мовчать мертві діти та дівчата – русалки чи купальські опудала, символи Марени. Молоді мовчать, як мовчать православні віруючі у храмах, лише жемами, сльозами чи рухами реагуючи на величні очисні ритуали, що пророкують майбутню вічність їхнього спільного існування в житті та вирії. Обрядове мовчання водночас є кульмінацією переживань, коли від хвилювання "відбирає мову". Мовчання – одна з головних християнських чеснот, виражена в численних обітницях. За словами ієромона Йосипа, духовника Моси Скорб'ящого Монастиря, людина має жити у смуткові, але закривши уста, легше не говорити й не мислити про життєву суєтність.

Тема християнських мотивів у народній культурі, в т.ч. весільній обрядовості, не може бути вичерпана вищенаведеними фактами, а тому потребує подальшого вивчення.

¹Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 209.

²Словарь древнерусского языка. – М., 1989. – Т.11. – С.296.

³Митрополит Іларіон. – К., 1992. – С. 408.

⁴Элиаде Мирча. Очерки сравнительного религиоведения. – М., 1999. – С. 22.

⁵Етимологічний словник української мови. – К., 1995. – Т. 1. – С. 363.

⁶Там само. – С. 364.

⁷Словарь древнерусского языка. – С. 29.

⁸Тут і далі: Біблія. Українського біблійного товариства. – 1991.

⁹Золоева Л., Поряз А. Мировая культура. – М., 2000. – С. 397.

¹⁰Словарь... – С. 343.

¹¹Весілля. – К., 1970. – Кн.1. – С. 77.

¹²Гиро Поль. Быт и нравы древних греков. – Смоленск, 2000. – С. 535.

¹³Вовк Хв. Вказ. праця. – С.19.

¹⁴Аверинцев С.С. София–Логос. – К., 2001. – С.150.

¹⁵Там само. – С. 148.

¹⁶Гриценко О. Своя мудрість. Національні міфології та громадянська релігія в Україні. – К., 1998. – С. 99.